

PREOSTALE STARE CRKVE U SJEVEROZAPADNOM DIJELU ISTRE

Uvod

U osmom po redu napisu o starokršćanskim, predromaničkim i ranoromaničkim crkvama Istre, s kojim završavamo prikaz staroga sakralnog graditeljstva našega najvećeg poluotoka, predstavljamo preostale crkve porečkog agera, jer smo crkve Vrsara i Svetog Lovreča te Eufrazijanu već opisali, ali i crkve s desne obale srednjega i donjega toka rijeke Mirne.

Tih je crkava zaista mnogo, posebno u Poreču i u njegovoj okolici, ali su od mnogih sačuvani samo pisani tragovi ili su ostatci toliko obrasli vegetacijom da ih je jednostavno nemoguće pronaći.

Crkve Poreča i okolice

Stare crkve unutar zidina

Na nevelikom prostoru stare porečke gradske jezgre pronađeni su dokazi o životu u prapovijesti, iako se grad razvio iz rimskoga vojnog logora. Kako je grad rastao, nove su se građevine, sakralne i profane, gradile na mjestu starijih. Mnoge su crkve unutar i izvan gradskih zidina, gdje se Poreč počeo širiti još krajem srednjega vijeka, srušene u 18. i 19. st. Za mnoge se zna samo posredno, najčešće se ne zna ni kako su izgledale ni gdje su se bile, a ni kada su izgrađene.

Tako se zna da je u gradskom središtu, postojala crkvica Sv. Petra (iz 11. st.), a pokraj Marafora bile su i crkve Sv. Jurja i Sv. Justa nepoznatog nastanka. Uz Eufrazijanu bila je crkva Sv. Margarete, a postojale su još i starokršćanska kapela Sv. Darnijela i jedna kapelica u sjeveroistočnoj kuli gradskih zidina [1].

REMAINING OLD CHURCHES IN THE WEST PART OF ISTRIA

The remaining churches lying in the north-western part of the peninsula are depicted in this final article about the Early Christian, pre-Romanesque and Romanesque churches of Istria. Old churches situated in Poreč and its surroundings are described. Although most of these churches are no longer present, we do know of their existence through written documents or archaeological findings. A notable example of such churches is the luxurious Byzantine Church of St. Agnes situated in the hinterland of the peninsula. This church was built simultaneously with the Euphrasian Basilica, but suffered great damage during the Migration of Peoples. The article continues with description of the former cathedral in Novigrad, whose interesting crypt is described in greater detail. Other churches located in Novigrad, Umag and their surroundings, are also presented. Some unusual Early Romanesque churches, situated in the hilly area to the north of the Mirna River valley, are presented in the final part of the article.

Stare crkve Poreča i okolice

Crkveno graditeljstvo

Za crkvu se Sv. Tome (5. st.) pouzdano zna da se nalazila na mjestu negdašnje crkve i samostana Sv. Franje, dakle zapadno od Eufrazijane, između parka Jurja Dobrile i Laginjine obale. Franjevačka se crkva prvi put spominje u 13. st., a krov zvonika srušili su nacisti u II. svjetskom ratu da bi tamo smjestili mitraljesko gnijezdo.

Crkva i samostan Sv. Franje koji se nalaze na mjestu crkve Sv. Tome

Samostan i crkva su za Napoleona (1806.) izgubili sakralnu funkciju, crkva je neko vrijeme bila i konjušnica, a nakon odlaska Francuza i škola. Poslije je od Austrijanaca crkvu i zgradu kupila poznata rovinjska plemićka obitelj Polesini koja je zgradi pridodala novo barokno krilo. Na gornjem je katu uređena tzv. Istarska sabornica jer je Istra od 1861. do 1899. imala samoupravu, a Poreč je bio njezino političko središte. Ispod Sabornice bio je uređen vinski podrum koji je bio u funkciji do prije dvadesetak godina.

Početkom 20. st. obitelj je Polesini zgradu poklonila gradu koji ju je preuređio za muzej. No neobična prošlost te zgrade nije time zaključena jer je teško stradala u savezničkim

bombardiranjima krajem II. svjetskoga rata zbog njemačkih brodova s boksitom u porečkoj luci. Tada je uništen velik broj muzejskih eksponata i vrijednih knjiga.

Danas je u zgradi talijanska osnovna škola, a dvorana služi za svečane sjednice županijske skupštine te za glazbene i likovne manifestacije. U dvorištu crkve, na mjestu staroga

krila samostana, pronađen je prije nekoliko godina mozaik iz 5. st., jedini zasad poznati trag negdašnje crkve Sv. Tome.

Od jedne su crkve na Maraforu, uvjetno nazvane Sv. Marija, pronađeni i istraženi tragovi jednoga zida koji je bio djelomice vidljiv i na površini. Zid dug 9 m (širok 50 i visok do 30 cm) bio je uspoređan sa sjevernim i južnim granicama trga i odlomljen na krajevima, a jedna mu je strana bila zakrivljena. Građen je bez temelja i izravno na antičkom pločniku. Nije bilo tragova poprečnih zidova koji bi upućivali na stambenu ili drugu javnu funkciju. Kako je teško i zamisliti da se na trgu, u produžetku Decumanusa, mogla nalaziti osamljena zgrada, logičan je zaključak da se radi o sakralnoj građevini. Istraživanjima je ustanovljeno da je zid na krajevima oštećen 1418. gradnjom otvorene cisterne za skupljanje kišnice. Na temelju toga mogao se pretpostaviti jednobrodni tlocrt i veličina crkve (11 x 6 m) s istaknutom polukružnom apsidom širine crkvenog prostora.

Budući da o crkvi nema pisanih tragova, a ne spominje je ni Francesco

Ostatci rimskoga hrama na Maraforu u Poreču

Babudri u svom iscrpnom prikazu starih porečkih crkava iz 1914., ne zna se njezino ime. Kako slični nekim crkvama oko Poreča i kako je sigurno građena u doba dok je forum čuvao dimenzije i mjesto u urbanističkom tkivu staroga Poreča, Ante je Šonje (koji je zid istraživao 1953.) zaključio da je crkva građena u 5. st. Ponudio je, ali samo kao pretpostavku, zaključak da je trg Marafor svoje neobično ime dobio pučkom izvedenicom naziva crkve i rimskoga trga [2]. Prema tome bit "Mar" u imenu dolazilo od naziva Mara, čestog naziva za Mariju u Istri i Dalmaciji, a crkva bila posvećena Sv. Mariji. Dakle trg bi tome dugovao svoje ime umjesto, kao što se dosad pretpostavljalo (i mi smo tako napisali u prošlom broju), nazivu hrama posvećenom bogu Marsu.

Takvo tumačenje, čini se, ima sve više pobornika, posebno stoga što smo zamijetili da se postojanje hrama posvećenoga bogu Marsu na porečkom rimskom forumu sve rjeđe spominje. Primjerice, tako se navodi i u knjizi koju je prije nekoliko godina izdao Leksikografski zavod Miroslav Krleža, gdje se za hram koji se dosad pripisivao Marsu tvrdi da je bio posvećen kapitolijskoj trijadi (Jupiter, Junona i Minerva), a za drugi hram da je bio posvećen Neptunu ili možda Dijani [3]. Ipak čini se pomalo nevjerojatnim da bi crkva građena u 5. st. imala apsidu okrenutu prema zapadu, posebno ako je građena slobodno na glavnom trgu u vrijeme kada je kršćanstvo već bilo službena rimska religija.

Na zapadnoj je strani Supilova trga u vrtu romaničko-gotičke kuće 1954. pronađeno nekoliko ulomaka crkvenoga namještaja uzidanih u kokošinjac. Vrt je uređen, kokošinjac srušen, a ulomci su preneseni u muzej. Radi se o dijelu postolja oltara i ulomcima stupova koji su po stilskim karakteristikama bili slični ukrasima oltarne pregrade Eufrazijeve bazilike (6. st.) iako bez pletorne ornamentike.

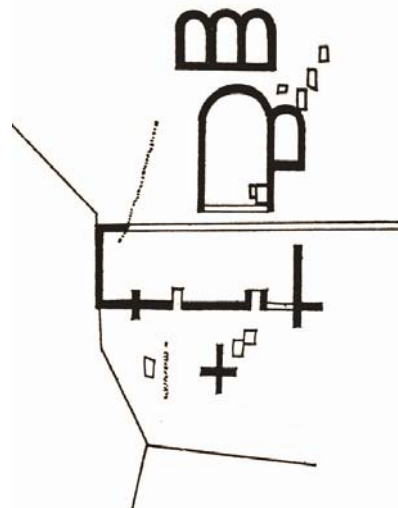
Vjerojatno se radi o položaju crkve i samostana Sv. Kasija, rijetkoga sveca i rimskog vojnika mučenika iz 3. st. sa sjevera Italije (postoji još istoimeni svetac mučenik iz 3. st. iz Clermont-Ferranda u Francuskoj), za koju se zna da je bila među zidinama srednjovjekovnog Poreča. O položaju crkve i samostana dugo se raspravljalo. Neki su je smještali na Ribarski trg, a neki uz obližnju romaničku kuću Dva sveca, ali se čini da je otkrićem spomenutih fragmenata taj problem konačno razriješen [2].

Jedna je crkva nepoznatog titulara postojala i na križanju Eufrazijeve ulice i Carda maxima, a to je otkriveno također 1954. pri rušenju sjevernog zida kuće oštećene bombardiranjem u II. svjetskom ratu. Pronađeno je mnogo ostataka kasnoantičkoga graditeljstva, ali i nekoliko sakralnih fragmenata, poput baze i dijelova stupića koji su sada u arheološkoj zbirci muzeja [2].

Stare crkve pokraj zidina i u bližjoj okolici

Istočno od grada uz cestu koja se nastavljala na Decumanus, dakle uz današnju Zagrebačku i Vukovarsku

ulicu, bilo je kao i u svakom rimskom gradu smješteno gradsko groblje. To je groblje dugo bilo u uporabi i zvalo se Čimare, odnosno Cimare. Tu su pokapani i prvi kršćani i mučenici, a oko njihovih je grobova potom formirano i ranokršćansko groblje.

Položaj grobljanskih kapelica na starom porečkom groblju Čimare

Na groblju je bilo nekoliko manjih spomen-kapelica izgrađenih tijekom 4. i 5. st. Zapravo pronađena je dvojna crkva, manja vjerojatno memorijalna, a veća za liturgijske sadržaje. Usporedno s njima bila su tri manje

Crkva Sv. Eleuterija u Poreču

međusobno povezane kapelice koje su građene za ukapanje imućnijih građana. Sve su kapelice jednobrodne s istaknutom polukružnom apsidom. Na groblju, kojemu danas nema ni traga, pronađeni su zidovi još neke građevine, vjerojatno također sakralne namjene [4].

Negdje u blizini bila je i crkva Sv. Stjepana s benediktinskim ženskim samostanom koji se u dokumentima spominju 1399., ali se ne zna kada su građeni. Postojala je još, ali se ne zna gdje, i crkva Sv. Gervazija i Protazija [1].

Crkva Sv. Eleuterija, mučenika koji je prikazan na ciboriju u Eufrazijevoj bazilici, i danas postoji, ali je sadašnja građena u 13. st. na mjestu, kako se vjeruje, istoimene starije crkve. U toj se crkvi inače čuvaju kanoničke drvene klupe iz bazilike.

Ruševine crkve Sv. Ivana Evanđelista (Sv. Ivan u Polju) nalazile su se na livadama nedaleko gradskih zidina, pokraj ulice što vodi od Trga Jokima Rakovca prema crkvi Sv. Eleuterija. Čini se da su upravo u tu ulicu odnosno cestu, koja je građena 1849., ugrađeni fragmenti iz ruševina crkve. Uostalom to je 1955. slučajno otkrio Ante Šonje koji je u rubu ceste otkrio dva obrađena kamena bloka. Ti su kameni fragmenti (pilastra i oltarne ploče) izvađeni iz ceste i pohranjeni u porečkom muzeju. Sasvim je sigurno da su pripadali crkvi Sv. Ivana jer to osim položaja potvrđuje i stilske karakteristike ukrasa koji upućuju na 5. ili 6. st. To su tvrdili i stari istraživači porečke sakralne baštine Bernardo Benussi i Francesco Babudri koji su za crkvu Sv. Ivana Evanđelista rekli da je građena u bizantskom razdoblju i da je imala isturenu polukružnu apsidu [2].

U gradu, ali nešto južnije, istočno od sadašnje srednje škole *Mate Balota* i Poljoprivrednog odjela Veleučilišta u Rijeci, na malom istoimenom brdašcu, nalazila se i crkva Sv. Marka iz druge polovice 6. st. Bila je to jed-

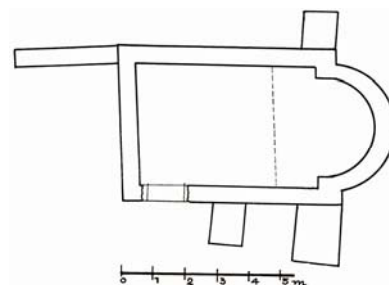
nobrodna crkva s poligonalnom istaknutom apsidom. Detaljno smo obišli pretpostavljeno mjesto i od negdašnje crkve nismo pronašli nikakvih tragova [4].

Inače i na otočiću Sv. Nikola, koji s jugozapada zatvara porečku luku, prvi su stanovnici bili redovnici nepoznatog reda koji su u 9. st. izgradili crkvu Sv. Anastazije. Zamijenili su ih benediktinci iz samostana Sv. Nikole u Veneciji koji su na istome mjestu izgradili crkvu po kojoj je otok nazvan. Nakon propasti Mletačke Republike crkva polako propada, a potpuno je srušena 1887. kada je na njezinu mjestu izgrađen sadašnji raskošni ljetnikovac. Ne zna se međutim gdje su bile predromaničke i ranoromaničke kapele Sv. Vida, Sv. Luke i Sv. Ilije, ali se vjeruje da su bile u okviru današnjega porečkoga gradskog područja.

U dvorištu negdašnje stancije Polesini u Črvarskom polju sjeverno od Poreča, svojedobno je bila glavica stupa pronađena na nepoznatom mjestu u Črvaru. Zbog protivljenja zadrugara koji su živjeli u zgradi stancije, kapitel nije prenesen u muzej i danas je ugrađen u vikend kućicu na sjevernoj obali uvale Sv. Martina. Dimenzijama ne odgovara crkvi Sv. Pelagija (za koju se zna da je bila kraj antičke vile na rtu Busola odnosno Busuja), pa bi trebalo istražiti polje ispod brda Kaštel sjeverno od stancije, gdje su se pronalazili ostatci zidova i grobova. Veća je starokršćanska crkva mogla biti i pokraj stancije Kolombera, gdje su dubokim oranjem traktorima uništeni i posljednji tragovi arheološkoga lokaliteta [2]. Valja reći da nešto sjevernije u Vabrigi Ante Šonje donosi tlocrt jednobrodne crkve Sv. Ante Opata sa suženom četvrtastom apsidom iz 12 st., ali je to sve što se zna o toj crkvi [4].

Na rtu Zorna južno od Poreča, pokraj današnjeg autokampa *Zelena laguna*, bili su ostatci crkve Sv. Petra.

Ta je crkva imala polukružnu i izbočenu apsidu koja je najvjerojatnije potjecala od antičke vile preuređene u kršćansku crkvu [2].

Tlocrt crkve Sv. Petra na Pudarici pokraj Poreča

Jugoistočno od Poreča, petstotinjak metara jugozapadno od ceste Poreč – Dračevac, na brežuljkastoj visoravni Pudarica ispod brda Sveti Anđelo, pronađene su 1961. ruševine crkve Sv. Petra. Lokalitet je bio obrastao vegetacijom ispod koje su otkriveni zidovi (od 85 do 125 cm visine) građeni s lomljencima u mortu od vapna i krupnoga morskog pijeska. Ulaz u crkvu nije bio na zapadnoj strani već na kraju južnoga zida.

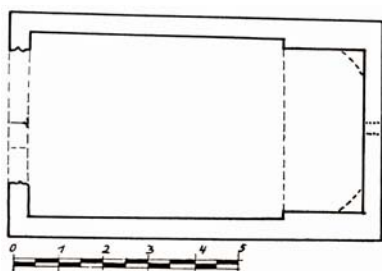
Prostor je svetišta bio nešto povišen, a apside je bila istaknuta i polukružna te zauzimala cijeli crkveni prostor, slično kao kod memorijalnih kapele na groblju Čimare, Sv. Ivanu Evanđelistu i mogućoj crkvi na Maraforu. Uz apsidu i južni zid naknadno su pridodani zidovi kao potpornji, a zid je ispred pročelja građen kad je crkva već bila srušena i vjerojatno je ostatak pastirskog zaklona (kažuna).

Crkva je prvi put spomenuta 1270. u katastru porečkih kanonika, a prema izvorima postojala je još 1454. Sasvim je sigurno starija od vremena kada se spominje, o čemu svjedoče ostatci tegula i postolja oltara koje je tipično za starokršćanske crkve i rađeno od svijetlosivog mramora kao i kameni namještaj Eufrazijeve bazilike [2], [4].

Iako smo imali relativno točne upute o mjestu gdje se nalaze ostatci te crkve, nismo je nažalost uspjeli pronaći.

Kako su istraživanja obavljena prije pedesetak godina, vjerojatno su ostatci opet obrasli vegetacijom i zidovi dodatno urušeni.

Na brežuljku Sansar pokraj Fiškulina pronađeni su manji ostatci pravokutne građevine. Kako su u dvorištu stancije Bečić pod Sansarom bili dijelovi kamenice koja je vjerojatno prenesena sa Sansara i služila za napajanje stoke, možda se radilo o manjoj crkvi (7,07 x 3,85 m) s pravokutnom istaknutom apsidom koja je s unutrašnje strane bila presvođena ljuskom s trompama na uglovima.

Tlocrt nepoznate crkve na brdu Sansar pokraj Poreča

Naziv brežuljka potječe prema nazivu crkve. Kako polje uz stanciju Bečić narod naziva San Sergolo, a na zemljopisnim se kartama piše San Servolo, vjerojatno je riječ o crkvi posvećenoj Sv. Servolu, tršćanskom mučeniku koji je stradao 284., odnosno Sv. Servulu na Sansaru [2].

Ostatke te crkve nismo ni pokušali naći jer lokalitet nije bio ucrtan na dostupnim detaljnim kartama. Pronašli smo jedino brdo Šanšar, ali ne jugozapadno od Fiškulina (kao što piše Ante Šonje [2]), već sjeverno uz cestu Poreč – Dračevac. Ipak obeshrabrila nas je činjenica da je to brdašce na kartama različito označeno.

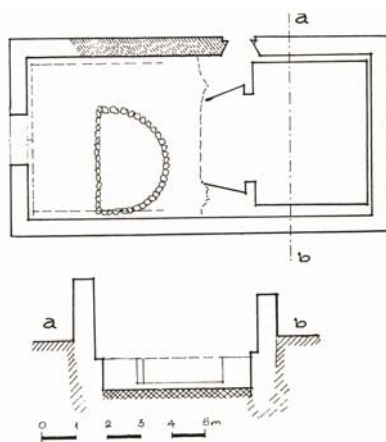
Crkve na sjeveroistoku Poreštine

Na kopnenom dijelu Poreštine, u sjeveroistočnom gradskom zaleđu, ima nekoliko zanimljivih i vrijednih crkava, važnih za crkvenu povijest tog dijela Istre.

Crkva Sv. Mihovila pod zemljom

Ostatci su benediktinskog samostana Sv. Mihovila pod zemljom, prve i jedne od najbogatijih opatija u Poreštini, pronađeni 1,5 km sjeverno od Višnjana. Danas je to pust teren na rubu oranice do kojeg se stiže preko zaselka Kolumbere.

Oduvijek se držalo, vjerojatno zbog naziva, da je crkva bila pod zemljom, a tako su o njoj pisali i stariji istraživači. No nije bilo jasno je li to potvrđeno i arheološkim istraživanjima koja su provedena u šezdesetim godinama prošlog stoljeća. Tada su i pronađena dva sloja zidova. Na zapadnom su pročelju u gornjem sloju na površini bili uočljivi tragovi zidova. Najbolje je bio očuvan sjeverni zid (2,8 m u sredini), a ostali su bili visoki do 1,8 m. Građeni su od priklesanih lomljenaca i povezani boksitom s malo vapna. Gornji je crkveni sloj tvorio jednostavnu pravokutnu prostoriju (10,7 x 4,92 m).

Tlocrt i presjek ukopanoga dijela crkve Sv. Mihovila pod zemljom

U donjem su sloju zidovi također građeni od nepravilno klesanih lomljenaca, ali s mršavim namazom morta kako je to uobičajeno kod zidova iz kasne antike. Visina im je bila nejednaka, na zapadu tek dvadesetak centimetara, a u unutrašnjosti su deblji zidovi donjega sloja izbijali iznad gornjega. Prostor je donjega i

gornjega sloja bio iste površine. U istočnom su dijelu bile dvije udubljene prostorije, a veća do začelnog zida bila je duboka 1m. Manja je prostorija bila u središtu i nepravilna u tlocrtu te šira prema većoj prostoriji. Oba su sloja imala pod od kamenih ploča, a u zapadnom su dijelu, na razini tla, bili polukružni zidovi koji su građeni kao i ostali zidovi donjega sloja.

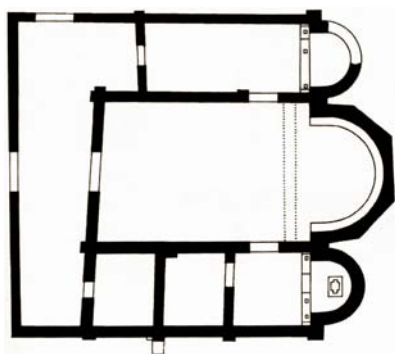
U hrpi kamenja koja je zatrpała istočni dio crkve pronađen je ulomak pletera iste obrade kao manji negrađeni kameni fragment što se nalazi u župnoj crkvi u obližnjim Labincima u čiji su zvonik ugrađena još dva slična ulomka.

Čini se da je gornji sloj crkve Sv. Mihovila građen pošto su 1521. crkvu i samostan napustili benediktinci. Tada je porečki biskup dodijelio samostanu i njegovim posjedima skrbnika koji je bio dušobrižnik za okolno stanovništvo. Čini se da je taj skrbnik u 17. st. temeljito restaurirao crkvu jer se tada u Istri zidalo boksitom umjesto mortom od vapna. Ostatci su starijega sloja neznatni pa je teško spoznati osnovnu konstrukciju, ali je teško dokučiti i razloge ukopanosti jer okolni teren nije ni udubljen ni povišen. Ukopano se svetište ne može tumačiti kao apsida ili kripa jer nema tragova svodova. Stoga je to u Istri jedino poznato udubljeno svetište. Crkva tlocrtno podsjeća na brojne pravokutne crkve Poreštine bez istaknute apside, a vjerojatno je ispred veće udubljene prostorije bila oltarna pregrada. Prema sačuvanim fragmentima može se zaključiti da je crkva izgrađena u 9. st. [2].

Neuspješno smo pokušali pronaći tragove te crkve slijedeći ponekad i kontradiktorne upute starijih stanovnika Kolumbere. Vjerojatno zato što je zidove u bujnom gustišu teško uočiti i razlikovati od ostataka suhozida ili kažuna.

Crkva Sv. Agneze u Muntajani

Pokraj naselja Anzići jugoistočno od Višnjana nalazi se arheološko nalazište Muntajana (Montižana). Pronašao ga je i 1973. otkopao Ante Šonje te otkrio ostatke ranobizantske bazilike Sv. Agneze (rimске djevojčice i mučenice, stradale u progonima za careva Valerijana ili Dioklecijana) iz sredine 6. st. U tlocrtu je crkve uočljiva središnja kulturna prostorija s tipičnom bizantskom polukružnom apsidom koja izvana ima izbočeni poligonalni plašt s pet ploha. Istaknute su polukružne apside s unutrašnje i vanjske strane u bočnim brodovima koji su od glavnoga odvojeni bočnim zidovima. Apside su bez lezena, a u južnom su brodu pastoforije. Sve dijelove crkve na pročelju sjedinjuje široki narteks, tako da crkva ima gotovo kvadratni tlocrt.

Tlocrt crkve Sv. Agneze u Muntajani

Podovi bazilike bili su prekriveni mozaikom s raznovrsnim geometrijskim motivima, a pronađeni su ulomci mramorne pregrade i oltarne menze. Nalazi ujedno svjedoče o potpunoj izmjeni uporabe toga raskošnoga crkvenog zdanja početkom 7. st. jer su pronađeni dijelovi keramičkoga grubog posuđa, životinjskih kostiju, metalnoga oružja i ognjišta u dvije prostorije. Čini se da je od tog vremena ta velika bazilika stalno izvan uporabe i prepuštena propadanju.

Po svom je tlocrtu crkva Sv. Agneze vrlo slična tlocrtu prvoga kata biskupskoga dvora u sastavu Eufrazijeve bazilike. Prema kiparskim ukrasi-

Dio ostataka crkve Sv. Agneze (prostor pastoforija)

ma i kamenom materijalu čini se da su građene istodobno, a to ujedno potvrđuje da je i biskupski dvor građen istodobno s Eufrazijevom bazilikom. Štoviše uporabljeni troapsidni sustav poslije je u Istri poslužio kao uzor za mnoge slične crkve tijekom srednjega vijeka, a takve su bazilike česte i u srednjovjekovnom crkvenom graditeljstvu srednje Europe.

Činjenica da su u Poreštini pod izravnim utjecajem Bizanta građene čak dvije crkve (sklop Eufrazijeve bazilike i crkva Sv. Agneze), a u Istri još jedna posredno preko Ravenne (Sv. Marija Formoza u Puli), svjedoči da u 6. st. dolazi do uvođenja novoga crkvenoga graditeljstva kojim se radikalno prekida s dotadašnjim tradicionalnim načinom građenja. Ipak činjenica da se jedna velika i raskošna crkva gradila gotovo u sredini poluotoka i u dotad relativno nepoznatom prostoru, baca novo svjetlo na povijesni razvoj i naseljenost toga dijela našega najvećeg poluotoka [4], [5].

Bili smo na tom važnom arheološkom nalazištu i ostali pomalo razočarani. Iako se lokalitet istražuje gotovo četrdeset godina, dojam je da još

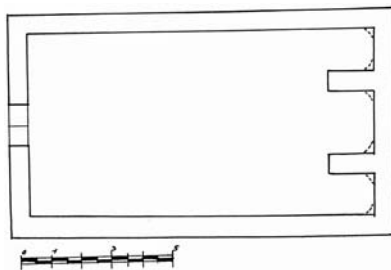
nije potpuno istražen niti su mu iskapani dijelovi odgovarajuće zaštićeni i konzervirani. Čini se da je sve stalo nakon smrti Ante Šonje (1917.-1981.), zaslužnog istraživača i dugogodišnjeg direktora Zavičajnog muzeja Poreštine koji je dao golem doprinos istraživanju starokršćanske arheologije Poreča, Poreštine i drugih krajeva naše zemlje. Uostalom, s razlogom je sjeverna obala porečkog poluotoka uz kompleks Eufrazijane nazvana njegovim imenom. Ono što je on istražio na nalazištu na koje je bio posebno ponosan, čini se da je gotovo sve. Nakon toga se povremeno provode neke manje kampanje i do sljedeće kampanje sve prekrije gusta vegetacija. To su nam uostalom potvrdili i mještani koji su nas doveli do ostataka te zanimljive crkve.

Bogorodičina crkva na Ružaru

Na šumovitom brežuljku iznad doline Mirne, sjeveroistočno od Vižinade, nalaze se ostatci Bogorodičine crkve. Na tom je položaju iznad ušća potoka Krvar u Mirnu veća hrpa kamenja. Sjeverni se zid crkve većim dijelom srušio niz padinu, a dio je kamena odnesen za gradnju obližnje, sada već napuštene kuće.

Crkva je istražena 1961. kada su izmjerene dimenzije (12,5 x 7,5 m) i proučeni svi ostatci zidova. Zapadni je zid bio sačuvan u temeljima, istočni do visine od 50 cm, a južni do 80 cm. Od crkvenog je prostora istražen samo istočni dio začelnog zida gdje su pronađeni dijelovi postolja oltarne menze. U gomili kamenja pronađeni su ulomci tegula i podnih opeka, ali i pletera od ambona ili oltarne pregrade.

Ustanovljeno je da je crkva pregrađivana. Najstariji je sloj bila pravokutna crkva s tri upisane pravokutne apsida bez svodova, vjerojatno s početka 9. st., kojoj pripadaju i pronađeni kameni ostatci. Crkva je temeljito obnovljena u tijeku 17. ili 18. st. kada je stavljen novi pod, uklonjena jedna apside i na pročelju izgrađen zvonik.

Tlocrt ostataka najstarije crkve u Ružaru pokraj Vižinade

Ružar je staro gradinsko naselje, vjerojatno naseljeno i doba Rimljana, a ime je dobio upravo prema crkvi Gospe od Ružarija i prvi se put spominje 991. godine. Naselje je postojalo do 15. st., a vjerojatno je napušteno zbog sukoba Pazinske grofovije s Mlečanima i velike epidemije malarije. Stanovnici su se preselili u današnju Vižinadu. Propadanjem Ružara, koji se počeo nazivati Stara Vižinada, propadala je i crkva, ali se zna da se o njoj još u 18. st. brinula posebna bratovština iz Vižinade [2].

U dva smo navrata pokušali pronaći tragove te crkve da bismo provjerili je li što od zidova sačuvano. Tako smo doznali pomalo žalosnu činjenicu da gotovo nitko ne zna točnu lo-

Crkva Sv. Marije na groblju Božje polje pokraj Vižinade

kaciju naselja odakle su preci mnogih stanovnika Vižinade iako su inače svi ostali lokaliteti pažljivo označeni.

Vižinada je također staro mjesto u kojem su čak tri crkve građene u 12. ili 13. st. Ponajprije se to odnosi na crkvu Sv. Marije na Božjem polju, današnjem groblju pokraj mjesta, koja je građena krajem 11. st., a prvi je put spomenuta 1178. u jednoj ispravi pape Aleksandra III. Bila je neko vrijeme (12.-14. st.) sjedište templara koji su je preuredili i uz nju izgradili samostan. Tada je Božje polje bilo centar templara u Istri. Poslije ukidanja templarskog reda u samostan su došli ivanovci (14.-16. st.), a nakon njih (1526.-1806.) franjevci trećoredci, glagoljaši. Današnja jednobrodna gotička crkva potječe iz 15. st., a iznad vrata ugrađena je kamena glava hunskog vladara Atila koji je prema predaji u tom kraju skončao život.

U 12. ili 13. st. izgrađena je dvoapsidna crkva Sv. Barnabe (suradnika Sv. Pavla) koja je u 14. st. oslikana vrijednim freskama, a u 17. ili 18. st. pregrađena i povišena. U to je doba s druge strane sela izgrađena i dvoapsidna crkva Sv. Ivana koja je u 16. st. temeljito rekonstruirana.

Vižinada i obližnji Višnjan s Kaštelom i Labincima pripadaju tzv. Motovunštini. Upravo na manjim uzvisinama zapadno od Motovuna Branko Marušić [5] spominje dvije starohrvatske grobljanske crkve Sv. Pankracija i Sv. Vida. Sv. Pankracije (rimski dječak mučenik koji je stradao u Dioklecijanovim progonima) titular je crkve u obližnjem Brkaču, ali se o tim starim crkvama ne zna ništa drugo.

Crkve na području od Mirne do državne granice

Novigradska katedrala

Područje je Novigrada bilo nastanjeno u antici, ali se grad u pisanim izvorima prvi put kao Neapolis spominje tek 599. Poslije se, osobito u 12. st., naziva i Emonia i Aemonia, baš poput stare Ljubljane, jer su ga prema legendi i naselili i osnovali prognani stanovnici toga antičkoga panonskog naselja.

U Emoni su, tvrdi legenda, živjeli bogati i pobožni supružnici koji su sina jedinca Pelagija povjerali prezbiteru Uraniju. Kako su Pelagijevi roditelji rano umrli, on je svoje nasljedstvo razdijelio oslobođenim slugama. U progonima za cara Nume-

Glavno pročelje župne crkve Sv. Marije, Sv. Pelagija i Sv. Maksima u Novigradu

rijana (283.-284.) Pelagije je kao kršćanin uhićen i teško mučen. Sve je junački podnio, ali je obezglavljen i tajno sahranjen. Stanovništvo se Emone pred barbarskim provalama razbježalo po Italiji i Istri, pa tako došlo i do Novigrada. Tada je netko od izbjeglica iz stare Emone na mali otočić pokraj ušća Mirne prenio moći Sv. Pelagija, pa je novigradska katedrala i sadašnja župna crkva posvećena Sv. Mariji, Sv. Pelagiju i Sv. Maksimu.

Grad je u povijesti bio pod ostrogotskom, bizantskom, langobardskom i franačkom vlašću (kada je doživio osobit procvat), a poslije pod njemačkom, mletačkom, francuskom, austro-ugarskom i talijanskom upravom. Jedno je vrijeme (u 16. i 17. st.) bio gotovo opustio zbog ratova i zaraznih bolesti. Doživljavao je teška stradanja od epidemija malarije i kuge, ali i od potresa. Teško je razaran u više navrata, počevši od gusara hrvatskog vladara Domagoja (875.), Genovežana (1380. i 1381.) koji su odnijeli relikvije novigradskih mučenika te za Uskočkoga rata (1615.-1655.). Grad su jednom opljačkali i Turci (1687.) kada je u roblje odvedeno četrdesetak njegovih stanovnika.

Vjeruje se da je Novigradska biskupija utemeljena u 6. st., a ukinuta je zajedno s drugim povijesnim istarskim biskupijama 1828. godine. Ipak prvi je poznati i stvarno potvrđeni novigradski biskup bio Mauricije, čije se ime spominje na slavnom ciboriju iz 8. st., ali i u pismima pape Hadrijana caru Karlu Velikom između 776. i 780. godine.

Vjerojatno se katedrala počela graditi nakon osnivanja biskupije. Tragovi su starokršćanskih prozorskih okvira iz najranijega razdoblja otkriveni 1972. na sjevernom uzdužnom zidu. U katedralnom su se kompleksu nalazili i baptisterij (srušen 1782.) i episkopij (biskupska rezidencija) koji je srušen 1874. Iste je godine srušen stari zvonik na pročelju te izgrađen sadašnji samostojeći. Crkva je temeljito obnavljana u nekoliko navrata (1408., 1580., 1746. i 1775.) tako da je gotovo nemoguće doznati njezin prvotni izgled. U srednjem je vijeku bila oslikana freskama, o čemu svjedoče ostatci pokraj južnoga bočnog oltara. Današnje je neoklasicističko pročelje dovršeno 1935., a u unutrašnjosti se posebno ističe duboki kor s baroknim oltarom Sv. Pelagija i Sv. Maksima iznad

predromaničke kripte. Sadašnja je župna crkva Sv. Pelagija trobrodna građevina odvojena lukovima na četvrtastim pilonima, a u ravnom je začelju upisana polukružna apsida iznad poluukopane kripte. Sjeverni je zid poduprt masivnim zidanim kontraforima.

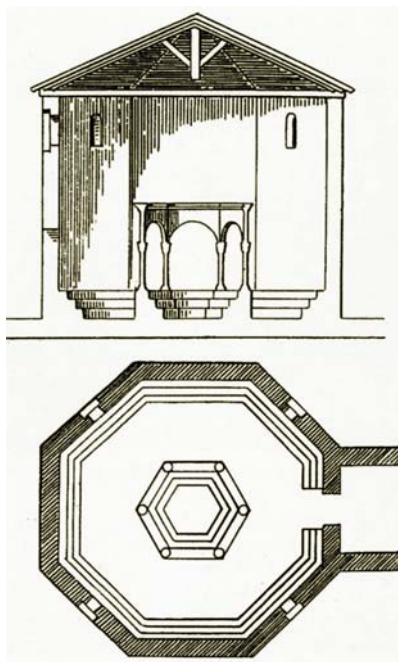
Predromanička kripa novigradske katedrale jedina takva kripa u Istri i jedna od rijetkih u Hrvatskoj, a gotovo je kopija slične u Akvileji. Stoga se može pretpostaviti da je građena krajem 8. i početkom 9. st. Kako je kripa sastavni dio osnovnoga graditeljskoga crkvenog koncepta, postoji mogućnost da je i katedrala, a sadašnja župna crkva, također izgrađena u tom razdoblju. Novigrad je inače za

Kripa župne crkve u Novigradu

franačke vlasti bio jedno od ključnih središta tog područja u kojem je sjedište imao vojvoda Ivan. Značaj je Novigrada posebno potvrđen na reprezentativnoj izložbi *Hrvati i Karolinzi*, održanoj 2001. u Splitu i poslije dijelom u talijanskoj Bresci.

Kripa je trobrodna, s križnim svodovima i dvije nadsvođene manje prostorije u uglovima. U središnjem je dijelu prostora konfesija s natpisom biskupa Adama iz 1146., a u arheološkim istraživanjima 1895., kada se tragalo za temeljima starokršćanske bazilike, nađeni su mnogi ulomci crkvenog namještaja iz ranoga srednjeg vijeka. Od 1997. u kripti se provode zaštitni konzervatorski zahvati, a 1998. otvorene su tri bifore s nalazima predromaničke kamene skulpture.

Presjek i tlocrt negdašnje krstionice u Novigradu

Krstionica (baptisterij) važan je dokaz o postojanju crkve u starokršćanskom razdoblju, a sačuvani su i crteži, ali se dugo raspravljalo o njezinu položaju. Govorilo se da je bila u osi crkve i na mjestu današnjega zvonika, ali se sve češće tvrdi da se nalazila s južne strane crkve i da je bila povezana s portikom. Riječ je o oktogonalnoj građevini sa šesterostra-

Rekonstruirani ciborij biskupa Mauricija

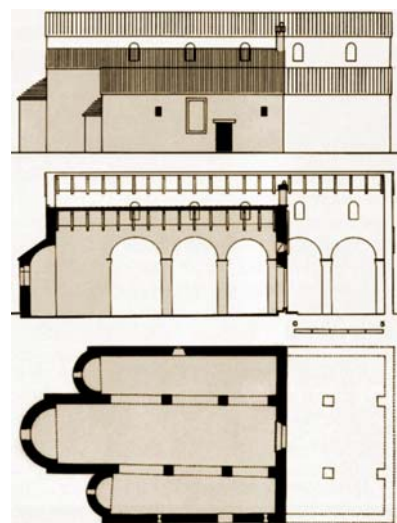
nim bazenom za krštenje u koji se silazilo trima stubama. Iznad bazena bio je raskošni Mauricijev ciborij s njegovim pomalo hvalisavim natpisom ("ovaj ciborij od plemenitog mramora (...) posvetio sam ja, biskup Mauricije...") koji je sada prema ostacima rekonstruiran. Nije ga radila ni jedna istarska radionica i čini se da ga je biskup Mauricije podigao pošto se uz pomoć franačke vlasti vratio iz prognostva.

Lapidarij je obližnja muzeološka zbirka kamenih spomenika iz antičkog doba te ranoga i kasnoga srednjeg vijeka. Obuhvaća arhitektonske elemente (pragove, natprozornike, tranzene, grbove i dr.) i crkveni namještaj (oltarne ploče, pilastre, kapitele i dr.). Najvažnija je ranosrednjovjekovna zbirka s već spominjanim Mauricijevim ciborijem. Zbirka je 1994. preseljena iz dotadašnjega izložbenog prostora (prizemlje palače Rigo) u novu zgradu muzeja koja je izgrađena i otvorena krajem 2006. Pritom su spomenici temeljito sanirani i konzervirani [6], [7], [8].

Sv. Agata i ostale crkve u gradu i okolici

Izvan novigradskih gradskih zidina nalazi se nekad vrlo istaknuta, a danas gotovo nezamjetljiva, grobljanska crkva Sv. Agate. Crkva je doživjela brojne promjene pa je vjerojatno znatno skraćena s novim pročeljem koje je poništilo njezin negdašnji bazilikalni izgled i pretvorilo je u crkvu gotovo kvadratnoga tlocrta. Iako su joj konzervatorski zahvati (1993.-1995.) uspjeli vratiti negdašnju jednostavnost, vrlo je teško ustanoviti vrijeme njezina nastanka. Novo pročelje i južni zid otkrivaju naknadnu intervenciju, ali lukovi sa zidanim stupovima i jedva naznačenim kapitelima upućuju na mogućnost nastanka u širom vremenskom razdoblju srednjega vijeka. Isto tako i svetište načinom gradnje i velikim prozorskim otvorima upućuje na tradicionalno crkveno graditeljstvo

srednjega vijeka, a tek bi uski prozori sjevernoga zida mogli svjedočiti o romaničkom graditeljstvu 13. st.

Sjeverno pročelje, presjek i tlocrt izvorne i sužene crkve Sv. Agate u Novigradu

U dataciji ne pomaže ni nedostatak kamenoga crkvenog namještaja, a ni pronađeni grobovi, jedino se prema specifičnom izduženom svetištu srednje apside i određenom odklonu od osi crkve može pretpostaviti da je crkva nastala u ranom srednjem vijeku. Sličan tlocrt imaju mnoge karolinške crkve na zapadu, što samo potvrđuje već uočene veze Novigrada s franačkom vlašću. Stoga se nastanak Sv. Agate može svrstati u vrijeme od kraja 8. do 11. st. [4], [6].

Apsida crkve Sv. Agate

U Novigradu su zabilježene mnoge starije crkve, no sve su one srušene zbog potreba dogradnje skučenoga utvrđenog grada. Za te se crkve ne zna kako su izgledale ni kada su nas-

tale, jedino se prema pisanim izvorima može ustanoviti gdje su se nekad nalazile. Tako je crkva Sv. Stjepana bila na današnjem Velikom trgu, dijagonalno od sadašnje župne crkve, a Sv. Andrije blizu današnje Ribar-ničke ulice, dok je Sv. Marko bio na Porporeli. Zna se i da je u gradskim vratima bila crkva Sv. Spasitelja. Na tim su mjestima ili u njihovoj blizini pronađeni ulomci crkvenoga kame-nog namještaja ili keramike, a u grad-skoj su jezgri pronađeni i mnogi kas-noantički i ranosrednjovjekovni grobovi.

Okolica Novigrada obiluje brojnim arheološkim nalazišta iz rimskog razdoblja, ali gotovo da nema nika-kvih tragova iz ranoga srednjega vi-jeka jer je okolica utvrđenoga grada bila često temeljito poharana. Ostali su samo tragovi u starim dokumen-tima ili apostolskim vizitacijama.

Najpoznatiji se antički lokalitet na-lazi sjeverno od Novigrada, u mjestu Dajla i uz morsku obalu. Vrijedan je to graditeljski sklop koji ljepotom te dugom i burnom poviješću privlači pozornost stručnjaka i prolaznika. Današnji mu je jedinstveni neokla-sicistički izgled, rijedak na Jadranu,

dao 1839. francuski arhitekt Gabriel Le Terrier de Manetot. Na prostoru staroga četverokutnog kaštela nikla je pravokutna dvokatna zgrada s dvije nasuprotne zgrade identična pročelja. Naime ostala je nedirnuta barokna crkva Sv. Ivana Krstitelja iz 1783., a sučelice joj je izgrađen novi kapelanov stan.

Bio je to rimski posjed u kojem su u 5. i 6. st. grčki redovnici uredili sa-mostan, a u 9. st. došli su benediktinci. Samostan i crkva bili su posvećeni Sv. Ivanu Krstitelju. U 13. st. samo-stan je napušten, a potom ga obnav-lja koparska obitelj Sabini i daje mu naziv – kaštel Dajla. Posjed i zdanje je od 1736. u vlasništvu koparskih grofova Grisoni, a onda se u 19. st. preuređuje u ladanjsku vilu. Nedugo je potom zbog obiteljske tragedije grof Francesco Grisoni vilu ostavio benediktincima iz samostana San Marie di Praglia (pokraj Padove), uz uvjet da se brinu o obrazovanju stanovništva. Benediktinci su se uselili 1860. i ponovno utemeljili samostan koji je djelovao do 1948. kada su zgrade i posjed oduzeti u montira-nom sudskom procesu. Do 1989. tu je bio starački dom i ubožnica, a da-

nas je cijelo zdanje, zajedno s vrtom, napušteno i propalo te devastirano neplanskim novijim pregradnjama.

Valja reći da su u tom velikom i čes-to rekonstruiranom zdanju potpuno nestali svi tragovi antičkoga, staro-kršćanskoga i predromaničkog raz-doblja [6].

Stare crkve Umaga i okolice

Umag je nastao u doba antike na otočiću koji je nasipavanjem proširen i postupno pretvoren u poluotok, a gradske su zidine s vratima i po-mičnim mostom podignute u 10. st. Prvi se put kao Humagum spominje u 6. st., a razvio se zbog položaja na putu iz Akvileje prema jugu. U 9. st. razorili su ga gusari kneza Domago-ja. Zbog ratnih razaranja (ponajprije Genovežana) te čestih epidemija kuge i malarije gotovo je potpuno opustio, pa je u 16. i 17. st. naseljen skupinama Albanaca i Grka te Hrva-ta iz Bosne i Dalmacije.

Sadašnja je župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije s nedovrše-nim pročeljem izgrađena u 18. st. prema projektu piranskog arhitekta Filippa Dongettija, pošto je srušena stara crkva. Drevne se kuće s bifora-ma, uličicama, grbovima i natpisima nalaze u zapadnom dijelu grada. U jednu je zgradu na pročelje uzidan starokršćanski sarkofag iz 5. st.

Prije nekoliko godina, zbog preure-đenja glavnoga gradskog trga, pro-vedena su zaštitna arheološka istra-živanja koja su pružila dragocjene podatke jer su posljednji ostatci umaškog arhiva spaljeni još 1810. Istraživani su ostatci antičkih gospo-darskih i stambenih građevina, broj-ni grobovi, sustav fortifikacija, aus-trijski valobran i pločnici. Posebno je istražen veliki antički gospodarski sadržaj koji se prostirao ispod današ-nje župne crkve, zvonika, gradske cisterne i većega dijela Trga Veneci-je. Najvažniji je pronalazak kasno-antička uljara ispod današnje crkve-ne apside i trafostanice.

Pogled s pristaništa na dio neoklasicističke zgrade u Dajli

Iznad ostataka gospodarskih zdanja bila je izgrađena sakralna građevina koja se nalazi točno ispod sadašnje crkve. Stara je crkva bila pravilno orijentirana u smjeru istok-zapad, za razliku od sadašnje čija je orijentacija sjever-jug. Nova je crkva cijelom širinom (18 m) nalegla na 25 m dug zid starije crkve, tako da su se mogli istraživati samo ostaci pročelja i apside. Ispred ulaza otkriveno je groblje temeljeno na ostatcima antičke građevine, a grobovi su pronađeni i u trima upisanim apsidama.

Kako je projekt obnove Trga slobode izrađen prije arheoloških istraži-

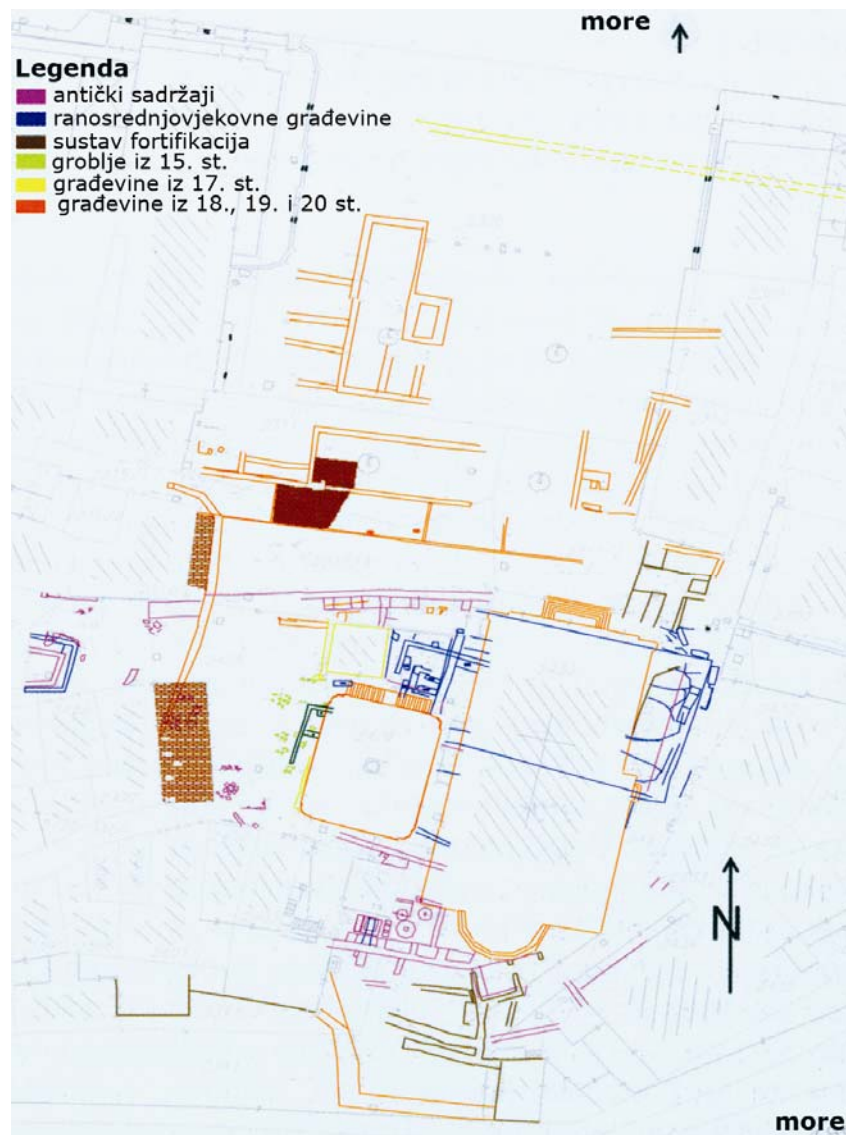
vanja, Gradski je muzej Umaga u suradnji s projektantom (Nenad Fabijanić, dip. ing. arh.) predložio promjene projekta, ali to nije usvojio ni investitor ni nadležni konzervatorski odjel. Tek je u razini popločenja naznačen položaj i veličina starije troapsidne sakralne građevine. Vjeruje se da je crkva bila posvećena Sv. Pelegrinu, gradskom zaštitniku, i da je, sudeći prema izgledu apside i sadržaju istraženih grobova, vjerojatno izgrađena u 11. i 12. st. Antička uljara i srednjovjekovna kula nisu dobile kameno popločenje jer se čeka premještanje trafostanice i završetak arheoloških istraživanja [9].

Crkva Sv. Pelegrina

Sv. Pelegrin je pomalo nepoznat svetac koji se slavi kao zaštitnik od raka i kožnih bolesti, a riječ je o ranokršćanskom mučeniku stradalom za Dioklecijanovih progona. Prema predaji i dugogodišnjem štovanju najviše se spominje u Umagu. Vjeruje se da se radi o svecu čiji je život dijelom bio vezan uz umaško područje, a valja dodati da je njegovo ime vrlo čest toponim pojedinih rtova i titular nekih crkava na našoj obali. Nešto južnije od Umaga, u istoimenoj uvali na rtu Rožac pokraj naselja Đube, sačuvana je srednjovjekovna crkvića Sv. Pelegrina, navodno baš na mjestu njegove mučeničke smrti. Iako je sadašnja crkva znatno mlađa, sasvim je moguće da je izgrađena na mjestu starije, vjerojatno građene u 11. ili 12. st.

Šire je umaško područje bilo vrlo naseljeno u antici, posebno područje sjeverno od Umaga koje omeđuju Zambratija, Sipar, Katoro, Tiola i Muntarol. To je područje antičke Sepomaje koje je bilo gusto naseljeno od 1. do 4. st., a to znamo prema poznatoj Tabuli Peutingeriani, karti starih rimskih cesta. Na Sepomaji se provela temeljita kopnena i podmorska istraživanja koja su ponajprije znanstveno-obrazovna i kulturna, a namjerava se poslije napraviti veliki arheološki park. Dosadašnja su istraživanja bila uglavnom revizijska i ima mnogo novih otkrića, ali dosad, barem koliko se zna, nisu pronađeni nikakvi sakralni sadržaji.

Tlocrt arheoloških nalaza na glavnom trgu u Umagu s ostacima stare crkve

Posebno su zanimljiva istraživanja na području Sipara i Katora na sjeveru i Sv. Ivana na jugu. Naime ta su se naselja u kasnoj antici i početkom srednjeg vijeka, baš poput Umaga, razvijala na otočiću ili uskom poluotoku koji je bio dobro branjen. Sva su ta naselja i ostale gradove temeljito poharali hrvatski gusari pod vodstvom kneza Domagoja 875. Naselja su potom obnovljena, osim Sipara koji je potpuno napušten. Radi se o poluotoku koji je u međuvremenu potonuo, kao i veći dio tog dijela istarske obale, pa se Sipar za oseke pretvara u otočić. Na dijelu najbližem kopnu još se vide ostatci velike utvrde. No bila bi zanimljiva temeljitija podmorska i kopnena arheološka istraživanja jer se vjeruje da je Sipar kao stari antički grad bio i biskupsko središte, što je možda bio i Katoro. No čini se da zasad ni na jednom od spomenutih lokaliteta nisu pronađeni nikakvi tragovi crkvenog graditeljstva.

Gradnja je igrališta za golf u Crvenom Vrhu pokraj Savudrije započela 2007., a prije toga su obavljena temeljita arheološka istraživanja. Tom je prigodom istražena i ranoromanička crkva Sv. Lovre kod Valfantona. Crkva se nalazi u dolini, istočno od sela, a za njezino se postojanje zna već više od 800 godina. Jednobrodna je to crkva s istaknutom apsidom i karakterističnim visećim

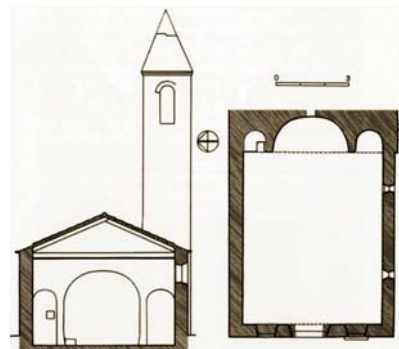

Ranoromanička crkva Sv. Lovre pokraj Valfantona

lukovima na pročelju. U istraživanjima je otkriveno da je crkva izgrađena na starijoj ranosrednjovjekovnoj građevini koja je vjerojatno također bila crkva [10].

Crkve u kopnenom zaleđu Novigrada i Umaga

U kopnenom zaleđu toga dijela Istre nema starokršćanskih crkava, ali ni mnogo predromaničkih i ranoromaničkih. Većina je postojećih crkava znatno mlađa, ali se ipak pronalaze neki zanimljivi primjeri. Tako su pokraj Brtonigle, istočno od Novigrada i pokraj ceste što vodi prema

Presjek i tlocrt crkve Sv. Jurja između Grožnjana i Završja

Dalje na istok, na jednom od najviših položaja između Završja i Grožnjana, sjeverno od rijeke Mirne, u

Ostaci crkve i zvonika Sv. Jurja

Bujama, kao rijedak primjer na tom području, slučajno pronađeni fragmenti pleterne skulpture crkve Sv. Martina de Tripoli. Bila je to crkva benediktinskog samostana oko koje se oblikovalo naselje, a krajem 12. st. predana je samostanu San Daniele u Veneciji. Benediktince su u 15. st. zamijenile augustinske redovnice, a samostan je potpuno napušten u 17. st. Pronađeni fragment svjedoči da je crkva Sv. Martina znatno starija nego što se mislilo i da možda potječe iz 9. ili 10. st. [6].

napuštenom istoimenom selu nalazi se grobljanska crkva Sv. Jurja, jedna od najzanimljivijih ranoromaničkih jednobrodnih crkava s tri upisane polukružne apside i zvonikom nad južnom apsidom iz 13. st. Građena je lomljencima od lokalnog pješčenjaka sлагanima u pravilne redove. Polukružni uski prozori u južnom zidu nemaju klesani okvir, već su u kružnom dijelu lučno uokvireni radijalno položenim kamenima.

Srednja je apsida znatno dublja i viša, a bočne djeluju kao da su udub-

ljene u masivnu ravninu istočnoga zida. Iznad južne se apside uzdiže zvonik koji je visok, ravan i zatvoren sve do lođe, a pokriven je piramidalnim krovom. Jedini je to takav romanički zvonik na prostoru južno od Štajerske i vjerojatno je prenesen iz prostora gdje su bili znatno rašireniji [11].

Posjetili smo tu zanimljivu crkvicu bez krova i sa zadovoljstvom ustanovili da su zidovi relativno uspješno konzervirani, barem toliko da bi se spriječilo daljnje urušavanje, a vide se i tragovi negdašnjih fresaka. Uočili smo i da je sjeverna apside zazidana iako su tragovi u zidu još uočljivi.

Živopisno Završje, koje Talijani zovu Piemonte d'Istria, zaštićena je povijesna urbanistička cjelina, a nalazi se između Oprtlja i Grožnjana na 240 m nadmorske visine. Nedaleko Završja, pokraj sela Čirkoti, na isturenom ispupčenju iznad doline Mirne, nalazi se grobljanska crkva Sv. Primusa i Felicijana. Riječ je o

široki ranoromanički prozor uokviren dovratnicima. Ugaone trompe u apside smještene su niže nego što je to slučaj u drugim crkvama, a odmah iznad apsidalnog luka postavljen je ožbukani strop koji pokriva cijeli prostor do stropa. Crkva je poznata po svojim dvoslojnim freskama od kojih stariji potječe iz 13. st. [11].

Zaključak

I sjeverozapadni dio Istre obiluje brojnim ostatcima starokršćanskih, predromaničkih i ranoromaničkih crkava. Neke su od njih sačuvane samo u pisanim tragovima, a neke imaju toliko neznatne ostatke da za njih ne zna ni lokalno stanovništvo.

Kako je ovo naš posljednji napis iz Istre, moramo posebno istaknuti u više navrata uočenu nebrigu prema graditeljskoj baštini, što posebno čudi kada se zna da se radi o našoj turistički najrazvijenijoj regiji gdje je svaki sadržaj u prostoru koji nudi neku zanimljivu priču uvijek dobrodošao. Stoga je ta nebriga, bolje reći

ali su i oni često ostavljeni bez ikakvih pisanih tumačenja ili putokaza. Jedino je pravo tumačenje da je takvih spomenika na tom prostoru zaista mnogo, a oni nisu samo sakralnog podrijetla. Osim toga, za razliku od primjerice Dalmacije, radi se o znatno bujnijoj vegetaciji koja, ako izostane redovito održavanje i čišćenje, vrlo brzo prekrije sve ostatke i tragove nekoga arheološkog nalazišta.

Čini se da je jedino rješenje, uz nešto više pažnje nadležnih arheoloških i konzervatorskih odjela, da se briga o lokalitetima što više prepusti zaljubljenicima u povijest i spomeničku baštinu. Baš kao što je to slučaj u Rovinju i Kanfanaru, gdje su redovitu brigu o održavanju spomenika i arheoloških lokaliteta spontano preuzele udruge građana.

Pripremili:

Krešimir Regan, Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Prelog, M.: *Poreč, grad i spomenici*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2007.
- [2] Šonje, A.: *Novi nalazi starokršćanske i ranosrednjovjekovne arhitekture u Poreštini*, *Histria archeologica* (1970.), sv. 2., str. 55-77
- [3] Durman, A. (ur.): *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod Miroslava Krleža, Zagreb, 2006.
- [4] Šonje, A.: *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1981.
- [5] Marušić, B.: *Materijalna kultura Istre od 5. do 9. st.*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (1986.), 11., str. 81-105
- [6] Jurković, M.: *Novigrad istarski između 7. i 12. st.*, Muzej hrvatskih arheološki spomenika, Split 1996.
- [7] Jurković, M., Matejčić, I., Zihel, J.: *The Novigrad Lapidarium Museum – Das Novigrader Lapidarium*, Muzej – Museo Lapidarium, Novigrad, 2006.
- [8] Zihel, J.: *Novigrad-Citanova – kulturno-povijesni vodič*, Turistička zajednica grada Novigrada i Muzej – Museo Lapidarium
- [9] Bolšec Ferri, N.: *Umag – Trg slobode*, Hrvatski arheološki godišnjak (2005.), 2., str. 248-250
- [10] Bekić, I.; Čimin, R.; Višnjčić, J.; Percan, T.: *Crveni Vrh (područje igrališta za golf)*, Hrvatski arheološki godišnjak (2007.), 4., str. 243-245
- [11] Marušić, B.: *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom*, *Histria archeologica* (1974.), sv. 1.-2., str. 7-190

Grobljanska crkva Sv. Primusa i Felicijana

jednobrodnoj crkvi s jednom upisanom polukružnom apsidom. Također je građena od pješčenjaka u relativno pravilnim redovima različite veličine. U južnom se zidu nalazi

određena ravnodušnost, pomalo nesхватljiva.

Pokušali smo objasniti tu široko raširenu ravnodušnost koja se ne očituje jedino kod najvrjednijih spomenika,